

УДК 504.062

О. П. Гейд,
аспірант,

Таврійський державний агротехнічний університет, м. Мелітополь

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В РЕГІОНІ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. Обґрунтовано теоретичні та методологічні засади еколого-економічних дослідження виробничих процесів в аграрному виробництві. Визначено підходи до вирішення проблеми охорони навколишнього середовища. Виявлено екологічні чинники в регіонах, які реалізуються з урахуванням основних етапів розвитку і структурних особливостей господарства досліджуваних економічних районів. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення існуючої порядку планування охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Annotation. Grounded theoretical and methodological principles of ecological and economic study of production processes in agricultural production. Defined approaches to solving environmental issues. There are environmental factors in the regions, which are sold subject to the fetus development and structural features of researched economic areas. A proposal for improving the existing order planning environment and natural resources.

Ключові слова: Аграрне виробництво, регіон, еколого-економічні проблеми, планування, природокористування.

I Вступ

Еколого-економічні дослідження виробничих процесів є синтезуючим та інтегруючим напрямом, які сприяють оволодінню комплексним системним підходом у вирішенні народногосподарських і регіональних екологічних проблем. Використання положень еколого-економічної науки дозволяє підвищити рівень розробки народногосподарських планів, комплексних територіальних програм, схем розміщення продуктивних сил і забезпечити більш повне поєднання галузевого і територіального планування з питань охорони навколишнього природного середовища і раціонального природокористування. Все це підвищує значення проблем впливу екологічних чинників на управління і планування соціально-економічного розвитку регіонів, проведення заходів з їх екологізації. Екологізація регіонального розвитку – еколого-економічна збалансованість, що включає необхідність раціонального природокористування і охорони навколишнього середовища. Потрібно широко використовувати в регіонах наукову концепцію ресурсних циклів, для того щоб до природних ресурсів були раціональні підходи на всіх стадіях їх суспільного використання – починаючи з видобутку до повернення в природу й відтворення [3].

Розгляду питань еколого-економічних проблем аграрного виробництва в регіонах присвячені наукові дослідження багатьох вітчизняних і закордонних вчених: О. Ф. Балацький, І. К. Бистряков, П. Т. Саблук, Д. Ф. Крисанов, Л. Г. Мельник, О. Г. Мордвінов, В. М. Трегобчук, М. М. Федоров та ін.

II Постановка завдання

Метою даної статті є розкриття основних еколого-економічних проблем з якими стикаються сільськогосподарські товаровиробники півдня України та висвітлення напрямів їх вирішення шляхом формування еколого-безпечної політики й раціонального використання природних ресурсів регіону.

III Результати

У нашій країні, з багатим природно-ресурсним потенціалом і складними проблемами розміщення продуктивних сил, природні комплекси і природно-ресурсні райони є природною передумовою господарської спеціалізації регіонів і територіального поділу праці. Роль природних ресурсів і природного середовища в економіці регіонів, рівні інтенсифікації природокористування ставлять різні завдання щодо здійснення природоохоронних заходів. Охорона природних ресурсів, які не відновлюються, повинна полягати в максимальній економії їх витрачання і в комплексній їх переробці. Охорона відновлюваних природних ресурсів є підтримкою нормальних циклів їх відтворення.

Для підвищення рівня професійної розробки і практики питань взаємодії суспільства і природи, людини і навколишнього природного середовища, як спеціалізованої наукової і практичної проблеми пропонується низка основних екологічних понять. Так В. А. Голян в цьому зв'язку виділені наступні поняття:

«Екологічний підхід», сутність якого полягає в аналізі взаємодії суспільства і природи з позицій динамічної рівноваги між людиною і природою.

«Екологічна ситуація» як віддзеркалення характеру взаємостосунків людини з природним середовищем, яке ним незаселене в той або інший період часу.

«Екологічна система» – це така територіальна природно-суспільна система, в межах якої має підтримуватися динамічна рівновага між людиною і природою.

«Екологічне завдання» є системою умов, способів і заходів управління екологічними системами, метою якої є – динамічна стійкість навколишнього природного середовища.

«Екологічна політика» – це політика суспільства, направлена на охорону й оздоровлення навколишнього природного середовища, раціональне використання і відновлення природних ресурсів, на поліпшення життєвого середовища населення у всіх сферах, на гармонійне поєднання природного і штучного середовища створеного людиною. При цьому В. А. Голян звертає увагу на те, що екологічна політика значною мірою визначається змістом соціально-економічної, науково-технічної, демографічної і особливо екологічної політики, і в цьому основна специфіка наукового управління екологічною політикою.

По В. А. Голяну при розробці напрямів екологічної політики необхідно забезпечити послідовне вирішення наступних завдань:

- виявлення закономірностей і законів розвитку природних та суспільних територіальних систем;

- виявлення умов, способів і заходів управління цими системами як основне екологічне завдання;

- визначення місця і значення екологічних обмежень як обмежувальних чинників, що частково дорожчать, при взаємодії науково-технічного прогресу і навколишнього середовища;

- визначення ролі комплексного планування і районного планування в вирішенні екологічних завдань.

Однією з актуальних проблем є розробка таких наукових концепцій, що формують екологічну політику, які б могли вирішити на даному етапі і в перспективі

складні проблеми вдосконалення територіальної організації суспільства. Такого роду концепції в даний час розробляються і реалізуються в екологічних програмах, комплексних схемах охорони природи регіонів [4].

Науково обґрунтована розробка і виконання регіональних екологічних програм дозволить позитивно вирішити екологічно напружені ситуації типу проблем Азовського та Чорного морів, каналу Дунай-Дніпро, Запорізької греблі та інших. Наші дослідження свідчать, що в підході В. А. Голяна упушено такий найважливіший напрям, як екологізація агропромислового виробництва, що має суттєвий вплив на всі сторони життєдіяльності людини.

Метою екологічних програм є корінне поліпшення роботи з охорони навколишнього природного середовища і раціонального природокористування у всіх регіонах нашої країни.

Виходячи із структури сучасної екології в цій області знання виділені три великі розділи. До першого віднесена «Біоекологія», як вчення про взаємозв'язок організмів з навколишнім середовищем. Вона розділяється на екологію мікроорганізмів, екологію грибів, екологію рослин і екологію тварин, палеоекологію. Можна вважати, що вказані п'ять видів екології складають біоекологічні чинники.

В другому розділі виділені «Екосистеми і зелені сфери», що відображають зв'язки між живим і неживим (абіотичним), а також між організмами і співтовариствами у складі основних біомів суші. При цьому виділяють: екологію тундри і арктичних пустель, лісову екологію, екологію степів - степів в цілому, сухих степів, екологію пустель, де розрізняють екологію глинистих, кам'янистих і піщаних пустель, екологію гір, розташованих в різних кліматичних поясах, екологію островів.

Наступна лінія екологічного знання проходить через взаємостосунки організмів з водним середовищем і між собою: екологія континентальних вод – річок, прісних і солоних озер, ставків, боліт, екологія лиманів, екологія океану.

Ще один ряд екологічних дисциплін пов'язаний із земними сферами і навіть виходить за рамки землі як планети. Це космічна екологія, яка досліджує і умови можливого існування життя в космосі і способи формування середовища життя космонавтів в космічних кораблях, екологія атмосфери – найцікавіший розділ науки про життя (головним чином мікроорганізмів) в атмосфері; екологія гідросфери – від поверхневих підземних вод до глобального водообміну між сушею і океаном, екологія ґрунтів і кора вивітрювання гірських порід, екологія літосфери. Також сюди можна віднести ті розділи екології, які не використовують особливі методи досліджень – це: радіаційна екологія (міграція атомів в природі), хімічна екологія. Взаємозв'язки компонентів ландшафтів, екологічні особливості різних екосистем – біогеоценозів суші вивчає – ландшафтна екологія. Біосферу як глобальну екосистему, яка існує та розвивається в часі і просторі досліджує глобальна екологія. Другий розділ виражає зміст екологічних чинників, пов'язаних з екосистемами і земними сферами. В місті створюються особливі умови існування і для людей, і для мікроорганізмів, для грибів, для рослин і тварин. Цей розділ екологічного знання називають екологією міста, або урбаекологією.

Для господарських об'єктів – від окремого підприємства до складової ними техносфери – на природу і людину і зворотний вплив природного середовища, у тому числі видозміненої людиною, на функціонування підприємств і їх комплексів, складає предмет інженерної екології.

Сучасна екологія виявляється тісно пов'язаною і з мораллю, вносячи неминучий нині екологічний аспект в наше розуміння ідеалів добра і зла, критеріїв хорошого і поганого, виникає проблема екології і моралі. Ті ж моральні принципи вдягнулися у форму юридичних канонів від узаконених місцевих звичаїв до світового права (морського, природоохоронного і т.д.) і сукупності з екологічними проблемами складають об'єкти взаємозв'язку екології і права.

Виховання екологічного світогляду проходить через всі фази навчання, звідси предмет екологічної освіти і виховання людини: сімейне виховання, суспільна дія, освіта в школі, в училищі, у вищому навчальному закладі, на курсах підвищення кваліфікації за допомогою екологічної пропаганди. Людям треба знати, що чекає їх попереду і не тільки їх самих, але і те середовище, яке отримають в спадок їх діти, цю функцію виконує екологічне прогнозування. Воно стає особливо актуальним, коли проводиться неминуча в розвитку людства перебудова природи, її перетворення для господарських цілей і потреб. Варто знати: що отримаєш, а що і втратиш, і не тільки в економічному, але і в екологічному виразі. Так, на межі екології і економіки виникла економічна екологія – екологія. Вона підрозділяється на економіку природокористування, екологічне планування та інші розділи [5].

Екологічні проблеми у наш час стали предметом вищої політики – екологія і політика стали в деяких випадках неподільними. Питання охорони вод, захист лісів від кислотних опадів обговорюються міністрами і урядом. Шляхи вирішення гострих екологічних ситуацій шукають всі розвинуті держави та ті, що розвиваються, вся світова спільнота.

Розгляд структури і основних напрямів сучасної екології допомагає бачити багатоплановий зміст екологічних чинників. Якщо включити в мегаекологію (велику екологію) всі ті розділи сучасного природознавства і пізнання людини, які пов'язані з екологічною проблематикою, то виявиться, що вся сучасна наука повинна називатися екологією. Можливо, тому мають рацію ті, хто вважає, що потрібно говорити не про виділення в системі наук самостійної "великої екології", а про екологізацію всього знання і природокористування. І, отже, екологія є не наукою, а методологічним науковим підходом.

Отже, задача раціонального природокористування, оптимізація всієї соціально-екологічної системи складна та невідкладна, і немає такої науки, яка могла б усунути від її рішення (так само як і вирішити її автономно), бо тільки широкий міждисциплінарний дослідницький комплекс, що включає природні, суспільні і технічні науки, здатний впоратися з нею [2].

В цій області особливо важко виділити задачі якої-небудь однієї науки, бо сам об'єкт екології нероздільний – це соціально-екологічна система. Шлях до пізнання цього об'єкту, що включає і природні, і суспільні елементи давно породив проблему його позначення.

Л.Г. Мельник, який бере активну участь в боротьбі проти втручання людини в життя природи, значення екології в сучасному світі характеризує таким чином: "Екологія стала найгучнішим словом на землі, голосніше війни і стихії. Звучне на всіх мовах однаково, воно виражає собою одне і те ж поняття бди, ніколи раніше не існуючої в подібних масштабах. З екологією справедливо зв'язують епідемії, нові хвороби, з якими людство не знає способів боротьби, природну і людську агресивність, культурне і етичне ослаблення народів, голод і холод, невпевненість в завтрашньому дні. Немає, мабуть, в цивілізованому світі жодного політика, жодного парламентарія і ділової людини, яка б по кілька разів на день не вимовляла би слово "екологія". В політичних колах ними починають спекулювати, в ділових – підміняти вигідним змістом і обертати, як це не парадоксально, проти природи; в колах захисників природи воно стало синонімом нашої безпорадності, оскільки з екологією на вустах, як з ім'ям Христа в епоху хрестових походів, продовжують творитися злочини... Це слово саме запропонувало собі заміну, що відповідає дійсному характеру подій – виживання [7].

Доводиться говорити саме про виживання, про те, бути або не бути людству і в яких умовах і формах бути. Гострота цього питання, не дивлячись на деякі локальні успіхи природних захисників, нітрохи не знімається. Примара розплати за неучтвю і авантюризм все більше утілюється в реальну фігуру складальника важкої, по заслуженій дані".

Екологія на даний час у взаємозв'язаному і взаємозалежному світі є науковим фундаментом експлуатації збереження і відновлення природних ресурсів, охорони середовища життя людини, забезпечення самого існування людства. Раціональне використання природних ресурсів вимагає всебічного обліку того безперечного факту, охорона природи якого без належного використання її продуктивних можливостей безглузда, а то і просто шкідлива, в той же час господарське некористування природи без охорони завдає збитку природним ресурсам, приводить до їх зuboжіння і виснаження.

При реалізації екологічних чинників в розвитку економіки регіонів важливо урахувати ту обставину, що між ресурсами живої і неживої природи є істотна різниця, наші надра – нафта, вугілля, руди – не тільки вичерпні, але і не відновлювальні, тоді як жива природа – біосфера є саморегульованою системою, і, якщо це використовувати розумно, може нескінченно тривалий час служити людині, даючи стабільну кількість рослинної і тваринної продукції. Відновлювані ресурси природи, якими сьогодні володіє людина, можна розділити на три самостійні групи.

До першої групи ресурсів відносяться ґрунти, рослинний і тваринний світ. Ресурси цієї групи власне і складають біосферу і вимагають дбайливого відношення, оскільки інакше вони можуть швидко перетворитися на невідтворювальні ресурси і поступово зникнути.

До другої групи ресурсів, які визначають можливість існування життя, відносяться: сонячна радіація, атмосфера, вода. Забруднюючи навколишнє середовище, людина сприяє обмеженню їх використання, отже ставить під загрозу можливість існування життя.

В даний час планування охорони природи і раціонального використання природних ресурсів здійснюється відповідно до "Методичних вказівок до розробки державних планів економічного і соціального розвитку". Основною ціллю розробки проектів п'ятирічних і річних планів по охороні природи і раціональному

використанню природних ресурсів є збереження і зміцнення природно-ресурсного потенціалу країни, забезпечення його раціонального і комплексного використання, зниження негативної дії промислового і сільськогосподарського виробництва і комунального господарства міст на навколишнє середовище, відтворення рослинного і тваринного світу, створення найсприятливіших умов життя, праці і відпочинку населення [6].

Встановлення завдань в планах по охороні природи і раціональному використанню природних ресурсів в цілому по Україні, регіонам і окремих містах повинно бути направлено на відновлення, відтворення, охорону і раціональне використання водних, земельних ресурсів, рослинного і тваринного світу, раціональне і комплексне використання мінерально-сировинних ресурсів і охорону надр, на зниження забруднення навколишнього природного середовища (повітря, водоймищ, ґрунту) відходами промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту і комунального господарства; на поліпшення навколишнього середовища населених місць, на збереження в заповідниках самих цінних в науковому відношенні природних комплексів і об'єктів, збільшення чисельності диких тварин і рідкісних рослин шляхом створення науково-обґрунтованої ланки заповідників, природних (національних) парків і здійснення інших природоохоронних заходів [7].

Переважно регіональний характер зміни стану навколишнього природного середовища в результаті інтенсивного використання природних ресурсів і забруднення повітря, водоймищ, ґрунтів, виробничими і побутовими відходами вимагає розробки заходів щодо охорони природи в територіальному і галузевому аспектах плану. Обидва аспекти планування охорони навколишнього середовища і природокористування забезпечують поглиблене регіональне опрацювання і облік екологічних чинників в розвитку економіки регіонів. З цією метою міністерства і відомства забезпечують розробку цих заходів підвідомчими виробничими об'єднаннями (комбінатами), підприємствами, сільськогосподарськими, будівельними і іншими організаціями і узгодження їх з відповідними місцевими органами, державної влади і управління, на території яких розташовані ці підприємства і організації.

З 1975 р. складено Державний план економічного і соціального розвитку, який містить самостійний розділ "Охорона навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів". Оскільки заходи щодо охорони природи знаходять з 1975 року віддзеркалення в народногосподарських планах і затверджуються Верховною Радою, то їх втілення в життя придбало силу закону. Система планування має на своїй меті не тільки максимально задовольняти потреби суспільства в природних ресурсах, але і покликана забезпечувати збереження навколишнього природного середовища. В планах особливу увагу надається таким кардинальним заходам запобігання забруднення навколишнього середовища, як упровадження маловідходних технологічних процесів, комплексна переробка сировини, утилізація цінних речовин із стічних вод і газів, упровадженню інших прогресивних, технологічних і наукових досягнень. Планами передбачаються завдання по водозахисному будівництву в басейнах Чорного і Азовського морів. По районах країни і містам намічається стабілізація або зменшення викидів в повітряний і водний басейни, скорочення відведень земель, більш раціонального використання корисних копалин і інших природних ресурсів. Планові комплексні заходи мають велике соціально-економічне значення, дозволяють створювати належну якість навколишнього природного середовища, яке є в нашій країні важливим елементом матеріального добробуту людей [1].

Враховуючи наростаюче значення природоохоронних заходів і загострення екологічних ситуацій у ряді регіонів країни, є пропозиції про вдосконалення існуючої порядку планування охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів:

- визначення стандартів якості навколишнього середовища і термінів досягнення;
- вибір стратегії використання кожного даного природного ресурсу і програми технічної перебудови виробництва;
- систему адміністративного управління (органи управління використанням природних комплексів в центрі і на місцях);
- систему заходів економічного регулювання (в першу чергу визначення вартості відновлюваних природних ресурсів і встановлення оплати за користування даними ресурсами);
- форми залучення громадськості до рішення задачі охорони природи села, міста, регіону і країни в цілому.

Як показав досвід, стосовно кожного ресурсу в масштабах всієї країни і кожному природному комплексу в масштабах регіону дуже важливо застосовувати критерій "екологічної надійності" і розробити стратегію рівноважного природокористування, щоб запобігати шкоди від порушень природних систем.

Всього цього можна досягти лише за умови забезпечення найбільш раціонального використання всіх ресурсів, у тому числі і ресурсів природи – земель, води, корисних копалин, рослинного і тваринного світу, приймати ефективні заходи по охороні природного середовища і економічному витрачання природних ресурсів.

В екологізації регіонального розвитку важливо виділити ключові ресурси і ключові проблеми розвитку регіонів. Загальні проблеми економічного районування і регіонального розвитку взаємозв'язані з природокористуванням і природно-ресурсним районуванням. Для практичного обліку екологічних чинників в соціально-економічному розвитку регіонів можна використовувати "Методичні рекомендації по економічній і зовнішньоекономічній оцінці дії діяльності людини на навколишнє середовище". Вказані рекомендації вироблені на основі вивчення розвитку галузей господарства в специфічних умовах модельних областей, які були вибрані спеціально для цієї цілі. Тому оцінка процесу будуватиметься на основі вивчення конкретної ситуації в модельних областях (районах).

Відповідно до рекомендацій дослідження поетапно охоплює наступні процеси:

- дія діяльності людини як "пускового механізму" взаємодії;
- зміни в природі під впливом цієї взаємодії, наслідки, що відображаються на здоров'ї людей і господарської діяльності в результаті впливу змін природи.

Українські учені розробляють нові підходи до вирішення проблеми охорони навколишнього середовища, тісно зв'язуючи їх з соціальними запитами і призначаючи для довгострокового планування на регіональній основі. Різноманіття конкретних екологічних задач групується в за шістьма генеральними проблемами:

- підтримка сприятливого екологічного балансу біосфери і її великих регіонів;
- збереження, відтворення і правильне використання відновлюваних природних ресурсів;
- збереження можливо більш повного генофонду організмів; збереження еталонних природних екосистем і геосистем;
- охорона і оптимізація навколишнього середовища людини;
- забезпечення можливостей рекреації.

Генеральні проблеми охорони навколишнього середовища виражають їх комплексний еколого-соціальний та економічний характер, регіональну основу і перспективну спрямованість.

Екологічні чинники в регіонах реалізуються з урахуванням основних етапів розвитку і структурних особливостей господарства досліджуваних економічних районів. На першому етапі виникнення нової господарської системи враховується нечисленність її населення, роздрібнене розселення і виробництво. Господарські потреби такої системи задовольняються за рахунок більш розвинутих сусідніх районів, а забруднювачем середовища є основні виробництва, поки з обмеженим винесенням забруднювачів на межі системи.

На другому етапі розвитку системи в ній ускладнюються господарські зв'язки, починає переважати товарне господарство і транспортні магістралі, що зв'язують міста з підприємствами основної спеціалізації, формуються допоміжні виробництва. В системі одночасно просторово диференціюються і інтегруються господарські елементи. Все це не тільки усилює загальну дію господарства на природне середовище, але і різноманітні шляхи його взаємодії з навколишнім середовищем. Багатофункціональна структура району ускладнює прогнозування, природокористування, охорону природного середовища і примушує передбачати великі капітальні витрати на природоохоронну техніку і технології протягом цього періоду.

На третій стадії в системі формуються жорсткі лінійно-вузлові зв'язки і могутній господарський комплекс, що впливає на сусідні райони. Взаємостосунки з середовищем ускладнюються і все ясніше стає їх збиток, що завдається.

На четвертій стадії може з'явитися потреба в реконструкції господарства (району) згідно природоохоронним вимогам і перебудові системи його господарства, наприклад, після вичерпання основного природного ресурсу.

IV Висновки

Економічна оцінка наслідків господарської дії на природне середовище містить такі проблеми: можливий збиток природному середовищу і збиток народному господарству від забруднення, пошкодження і перетворень природи і передбачувані економічні і зовнішньоекономічні ефекти від природоохоронних заходів. Для вивільнення цих ефектів потрібні дані переважно про капіталовкладення на певні тимчасові рубежі. Економічні ефекти можуть бути: господарськими і виражатися у

вигляді прямого доходу або втрати продукції; соціальними, обчислюваними побічно (погіршення здоров'я населення і зниження продуктивності праці); соціально-економічними, вивільнення яких через невизначеність в майбутньому поки не має вартісного виразу (генетичні наслідки, загибель унікальних природних і історичних об'єктів).

Література

1. Аграрний сектор економіки України (стан, минуле і майбутнє) / [за ред. Саблука П. Т., Месель-Веселяка В. Я., Федорова М. М.]. – К.: ННЦ “ІАЕ” УААН. – 800 с.
2. Борисова В. А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти / В. А. Борисова – Суми: “Довкілля”, 2003. – 372 с.
3. Верещака І. В. Оптимізація ресурсокористування і забезпечення екологічної безпеки в АПК / І. В. Верещака, О. О. Несветов // Вісник СНАУ. – 2000. – Вип. 1. – С. 271-273. – (Серія: “Економіка та менеджмент”).
4. Голян В. А. Економічний механізм природокористування / В. А. Голян // Агросвіт. – 2007. – №8. – С. 5-12.
5. Євдокимова М. О. Економіко-екологічна оцінка земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств / М. О. Євдокимова // Вісник ХНАУ. – Харків, 2004. – Вип. 4. – С. 48-52. – (Серія: “Економіка АПК та природокористування”).
6. Ковальова О. М. Методичні підходи до врахування екологічного чинника в економічній оцінці сільськогосподарських земель / О. М. Ковальова // Вісник СДАУ. – 2002. – Вип. 1. – С. 181-186. – (Серія: “Фінанси і кредит”).
7. Мельник Л. Г. Екологічна економіка: [підручник] / Л. Г. Мельник. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006 – 367 с.
8. Liefert W. Changes in Agricultural Markets in Transition Economies / Liefert W., Swinnen J. // Agricultural Economic Report. – 2002. – №806. – 36 p.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2011 р.

ТОВ "ДКС Центр"